

УДК 378:[821.161.2.09'06ДОВ:81]:001.8
DOI: 10.31376/2410-0897-2024-3-56-34-42

**СТОРІНКАМИ «ЩОДЕННИКОВИХ ЗАПИСІВ: НАРИСУ-ПРИСВЯТИ»
(ОСНОВОПОЛОЖНІ ПРИНЦИПИ, ЖАНРОУТВОРЮВАЛЬНІ КОНСТАНТИ,
ЛІНГВОДИДАКТИЧНИЙ АСПЕКТ)**

Кузнецова Галина Петрівна

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри української мови, літератури та методики навчання
Глухівський національний педагогічний університет імені Олександра Довженка
e-mail: prorektor15@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-3863-1911

У статті розкрито задум створення науково-популярного і водночас навчально-пізнавального посібника «Щоденникові записи: нарис-присвята», приуроченого 150-річчю заснування Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка та 130-літтю з дня народження О. П. Довженка – найвеличнішого українця, талановитого письменника, художника, кінорежисера-сценариста, педагога, філософа-просвітителя. Здійснено екскурс шпальтами «Щоденникових записів: нарис-присвяти», висвітлено основоположні принципи, жанроутворювальні константи та стильові характеристики, ідейні постулати, ключові категорії-концепти, що окреслюють мету, призначення, лексико-семантичне поле і зміст видання. У публікації описано структуру навчального посібника, зосереджено увагу на його лінгводидактичному потенціалі, означено сучасні підходи організації роботи з посібником, наведено зразки вправ, спрямованих на дослідження фонетичних, фоностилістичних, фоносемантичних особливостей інтертекстуальних висловів О. Довженка, на формування професійної компетентності майбутніх учителів мовно-літературної освітньої галузі.

Ключові слова: Олександр Петрович Довженко, «Щоденникові записи: нарис-присвята», жанр, стиль, освітні ідеї, принципи, концепти щоденника, лінгводидактичний потенціал.

Постановка проблеми. Творчий і життєвий шлях Олександра Довженка – багатогранний, непересічний, щемний і водночас пророчо-месійний. Усе його життя – це несхитна віра у свій народ, це погляд у майбуття, де «мірою поступу є добро, а не зло» [1, с. 67]. Україна пишається ім'ям О. П. Довженка – справжнього правдолюбця, талановитого письменника, художника, кінорежисера-сценариста, філософа-просвітителя, великого патріота, який «<...> до самого згину носив у серці Україну» [2, с. 18]. Неймовірним життєвим обрисом-обрієм О. Довженка, неоціненним внеском у розвиток мистецької та культурної спадщини України гордо пишається і Глухівський національний педагогічний університет, у якому Олександр Петрович здобув учительську освіту (1911–1914 рр.), і чийм іменем виш, власне, і названий у 2008 році. Усі, хто навчався і працював, навчається і працює, хто мріє згодом стати родиною закладу – велично і всежиттєво іменують та іменуватимуть себе «Довженківцями».

У часи непередбачуваних викликів, нечувано гнітючої невизначеності, але з вірою в перемогу як історичну неминучість і мирне майбуття, наукова школа закладу освіти продовжує студіювати багатогранну творчість О. П. Довженка, «<...> концептуально переусвідомлює, розширює задум природи та втілює думку-мрію українського генія про те, що він справді «був задуманий на більше» [1, с. 18], на красу, на «чисте золото правди» (за О. Довженком) у думках, словах, вчинках, стосунках, у творчості. Погодяться, актуальним і нині є твердження М. Рильського про Довженкову правду, яка «<...> полягає в тому, що творчу спадщину Довженка треба брати у всій її чудовій сукупності. І при цьому слід пам'ятати, що весь вік ця людина шукала і ніколи не заспокоювалась на знайденому, що був Довженко органічним новатором, відкривачем нових обріїв у мистецтві і в житті. А мистецтво й життя були для нього нероздільними» [3, с. 6]. Означену нероздільність О. П. Довженка варто переосмислювати, осягати науково, знову шукаючи відповідь на питання: «Що робити? <...> Війна охоплює весь світ <...>. В отсей роковий для історії землі момент ученим не прийшло на допомогу серце» [4, с. 430].

Аналіз досліджень і публікацій. Спроби правдиво і глибоко дослідити, уславити і продовжити життя О. Довженка, реалізувати його філософські інтенції простежуємо в безмірній кількості публікацій різного гатунку (дисертації, монографії, навчальні посібники, нариси, статті тощо). Відрадно, що таких наукових розвідок – глибоких за змістом – із кожним роком усе збільшується, і особливо – зі здобуттям Україною величного статусу незалежності. Суспільство набуло всеохопної і неспинної спроможності вільно мислити, формувати національну самосвідомість, відтворювати й творити свою історію – «свята святих народу, недоторканну для злодійських рук» [1, с. 48], де панує добро, радість, щастя. О. Довженко все своє свідоме життя мріяв про українських людей, які «<...> родяться для щастя і радості, і борються і діють во ім'я щастя. І розцвітає людина в щасті, а не в журбі, у світлі, а не в темряві й незнайстві, у сім'ї, а не в розлуці, і ніколи не в неволі» [4, с. 425]. Означена філософія життя є ключовою в наукових розвідках різної тематики таких дослідників, як О. Бабишкін, О. Безручко, Л. Горболіс, В. Доній, М. Жулинський,

О. Лілік, В. Марочко, Л. Мацько, Н. Медвідь, А. Новиков, Н. Павлюк, Н. Сидяченко, Н. Сологуб, С. Тримбач, Н. Троша, Н. Хараман, Ю. Шаповал, Н. Яремчук та ін.

Утілювати в життя світлі сентенції, мрії О. Довженка – це покликання, священний обов'язок українського народу, української освіти, культури, політики. Цю високу місію намагається повсякчас реалізовувати кафедра української мови, літератури та методики навчання Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка, на базі якої з 2017 року функціонує науково-дослідна лабораторія довженкознавства, систематично проводяться всеукраїнські науково-практичні конференції, відомі як Довженківські читання «Олександр Довженко й українська культура: історія, традиції, сучасність».

Мета статті: розкрити задум створення науково-популярного і навчально-пізнавального посібника «Щоденникові записи: нарис-присвята», приуроченого 150-річчю заснування Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка та 130-літтю з дня народження О. П. Довженка; здійснити науковий екскурс шпальтами «Щоденникових записів: нарис-присвяти», висвітлити основоположні принципи, жанроутворювальні константи, ідейні постулати, ключові категорії-концепти, що окреслюють мету, призначення, лексико-семантичне поле і зміст видання та його лінгводидактичну спрямованість.

Виклад основного матеріалу. Дещо непересічно висвітлити життєвий і творчий шлях О. Довженка, презентувати його так, щоб доторкнутися до нього зором, руками, душею, розумом, совістю і серцем та відобразити життєво унікальні принципи, мрії, звернення О. Довженка до українського народу, до української долі – довго обмірковували на засіданні лабораторії «Довженкознавства», із керівництвом університету, колегами з інших кафедр. Формували авторський колектив, пошукували стиль, жанр, обговорювали формат. Ще у 2019 році, перед святкуванням ювілейних дат (145 років з дня заснування Глухівського учительського інституту та з нагоди 125-річчя з дня народження О. П. Довженка), визрів проєкт: на засадах інтертекстуальності розробити ремінісційований жанр – своєрідний спогад про людину, про образ, такий собі уявний перегук, як писав Довженко, сучасного, що *«завжди на дорозі з минулого в майбутнє»*. Дійшли до думки, що це мають бути «Щоденникові записи». Погодилися, адже щоденник – це стильовий синкретизм, багатоаспектність і концептуальність наповнення, функціональність, його можна читати, у ньому можна писати, планувати, особисто розмірковувати. Мимохиті чи ні, виникали гадки, а як на нашу щоденникову ремінісцентність зреагував би сам О. Довженко? Пригадується, коли вдавалися до таких дискусій, особливу емоційність проявляв **Володимир Йосипович Гриневич**, член нашої редакційної колегиї, кандидат педагогічних наук, доцент, літературознавець, на жаль, нині покійний..., хай царствує... Сподіваємося, він із засвітів чує і бачить нас, тим паче 22 жовтня 2024 р. йому б при житті виповнилося лише 56... . Принагідно Володя завжди щось цитував напам'ять, у його міркуваннях часто зринали цитати із багатьох творів Довженка. Так ось, саме Володимир Йосипович, палкий прихильник і знавець творчості Олександра Петровича, майже дослівно озвучив думки самого О. Довженка про його «Щоденникові записи»: *«Часом я думаю, коли хто-небудь прочитав би оцю сумну мою журливу і скорботну книгу, що б він подумав про мене? У ній вся Україна, весь народ..., їх ношу в серці своєму, і ноги мої згинаються під тягарем серця»*.

Миттєво розвіяв сум цієї цитати **Анатолій Олександрович Новиков**, доктор філологічних наук, професор кафедри української мови, літератури та методики навчання, глибокий знавець життєвого і творчого шляху О. Довженка, керівник науково-дослідної лабораторії довженкознавства, упевнено сказавши: *«Щоденник Довженка – це його неперевершене дітище, у ті часи – величезний ризик..., кожен рядок сповнений мистецьким розмахом думки, любов'ю до життя, вірою в Україну, яку, справді, все життя носив у серці. У своєму Щоденнику О. Довженко – творчий у тексті і вільний у слові, отож можемо спробувати передати це в нашому інтерпретованому виданні»*. Із вагомою думкою професора погодилися всі члени редакційної колегиї. Зосібна **Наталія В'ячеславівна Троша**, кандидат філологічних наук, колишня аспірантка Анатолія Олександровича, авторка дисертації «Концепт історії у літературній творчості Олександра Довженка», додала: *«Згодна, Анатолію Олександровичу, але роботи буде багато, адже потрібно переглянути майже все життя і творчість Довженка, і з документальною достовірністю відобразити не лише автобіографічні віхи і творчість, помисли Довженка, а й добу, в яку він жив»*.

Допомагати виконувати означену і дуже відповідальну роботу зголосився і **Земка Олександр Іванович**, кандидат педагогічних наук, доцент, викладач української літератури, науково і технічно обдарований, зачарований всесвітом Довженка. Він завжди переконував у тому, що *«досліджувати О. Довженка потрібно не лише через призму його творів, а й через призму думок інших, зосібна прозаїків, поетів, акторів, науковців. Скільки написано про його «Щоденник». Згадаймо Олесь Гончара, Юрія Яновського, Анатолія Франса, Любов Мацько»*.

Бажання долучитися до такого проєкту нуртувало й мене, **Кузнецову Галину Петрівну**, кандидата педагогічних наук, доцента кафедри української мови літератури та методики навчання адже, як і мої

колеги, я також залюблена у творчість Олександра Петровича, у природно-звукову інкрустацію мови його творів, де простежується генетична матриця нації, її душі, світогляду, ментальності, інстинкт до самозбереження та постійного розвитку.

Видрук «Щоденникових записів» 2019 року – без рецензій і відгуків, без анотування, але зі вступним словом та глибоким хронологізованим змістом, функційністю, практичністю, повчальністю, спонукальністю до подальшого студювання величі найукраїнськішого українця – О. П. Довженка. До такої думки дійшли, коли зрозуміли, що з видрукованих 150 примірників залишилося в університеті декілька: по одному – в укладачів та в бібліотеці закладу. Решту презентували, подарували, передали до освітніх установ. Звісно, чули схвальні відгуки, прохання – надіслати, подарувати, видрукувати.

*«Змістовний «Щоденник» уклали, – сказав ректор університету **Олександр Іванович Курок**, – усе доступно, зрозуміло, кожна сторінка, якщо уважно вчитатися, спонукає не лише до аналітики, виникає бажання щось записати, занотувати про Довженка – і не підноситься рука писати в такому Щоденнику щось інше. Потрібно його перевидати, сплануємо цю роботу на 130-річницю народження Довженка та значущий ювілей заснування університету».*

До 150-річчя Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка та 130-ліття з дня народження О. П. Довженка було укладено друге видання, у якому збережено зовнішній дизайн, але уточнено його назву – **«Щоденникові записи: нарис-присвята»**, переосмислено та доопрацьовано зміст.

Обґрунтовано надано «Щоденниковим записам» статусу науково-популярного та навчально-пізнавального посібника. Оскільки видання вміщує багатоаспектну інформацію про О. Довженка – біографічну, історичну, літературознавчу, мистецьку, навчальну – окреслено широке коло рецензентів (**Бикова Т. В.**, доктор філологічних наук, професор кафедри української літератури Українського державного університету імені Михайла Драгоманова; **Віннікова Н. М.**, доктор філологічних наук, професор, проректор з наукової роботи, Голова Вченої ради Київського столичного університету імені Бориса Грінченка; **Гоголь Н. В.**, доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри української мови, літератури та методики навчання Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка; **Данильченко І. Г.**, кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач аспірантури та докторантури Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка; **Чумаченко О. А.**, кандидат історичних наук, доцент, директор ННІ Філології та історії Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка), яким редколегія висловлює щире вдячність за слушні рекомендації, пропозиції, схвалення до друку. Окрім цього, глибоко вдячні видавничому будинку «Еллада» (директор – **Щербина Інна Вікторівна**) за проєктування дизайну, макетування, цінні поради.

Укладаючи друге видання, керувалися основоположними принципами, ідеями, думками, твердженнями, зверненнями О. П. Довженка до самого себе, до українського народу, до української долі, до краси, до часу і простору, до людської праці. Із-поміж цих принципів окреслили:

- усвідомлення свого призначення;
- спраглий потяг до краси і творчості;
- безмежну любов до України і глибоку тугу за рідною землею;
- відмову розкрилюватися там, де панували насилля, безлад, гнів, мерзенність, «низькопробна нечесність великих людей», свавілля системи;
- ненависть до мистецтва війни та прагнення до волі, незалежності, миру;
- мрію і віру в добро, в Україну щасливу.

Оскільки значну частину цитат, висвітлених у посібникові, взято із «Щоденника» О. Довженка, редколегія дослідила погляди літературознавців, мовознавців, істориків, мистецтвознавців, педагогів на щоденник як жанр, уналежнення його до функціональних стилів та на «Щоденникові записи», укладені самим О. Довженком. З огляду на це у визначенні інформаційного наповнення науково-навчального видання керувалися такими постулатами:

- «записні книжки», «моментальний портрет епохи» (О. Довженко);
- «унікальна апеляція до правди у ХХ столітті» (Є. Сверстюк);
- «документ доби» (І. Кошелівець);
- «дискурс української історії», «безцінний документ епохи» (А. Новиков);
- «апеляція до історії України» (В. Марочко);
- «подолання тривоги за допомогою писання» (Р. Барт);
- «власне бачення реального світу» (Л. Дейна);
- «форма саморозкриття письменника» (К. Танчин);
- «літературно-мовний банк письменника» (Г. Костюк);
- «щоденник душі», «мовленнева система <...> із фоновими знаннями, пресупозицією, фактором адресатності» (Н. Хараман) [5, с. 264];

- «потік свідомості» (Ф. Бацевич);
- «сокровенний документ душі», «вершинні злети духу, вогненні пристрасті, невимовний жаль і гіркота звіри, трагічна поліфонія життя – все це можуть у своїй великості, і в своїй малості <...>» (Л. Мацько) [6];

- «монолог-сповідь, та ще й хронологічно означений» (А. Гребнев);
- «вражаючий документ опору художника радянській системі» (С. Тримбач);
- «святиня авторської совісті», «антропологія Довженка, де «живе життя» (В. Скуратівський).

Основними категоріями-концептами лексико-семантичного поля укладеної праці є: Людина, Простір, Час, Україна, Земля, Нація, Народ, Краса, Віра, Мистецтво, Праця, Життя, які становлять площину творчої долі О. П. Довженка.

Під час проєктування змісту «Щоденникових записів» як нарис-присвяти послуговувалися такими жанроутворювальними константами та стильовими характеристиками:

- *темпоральність* (датування, часова окресленість, часова безмежність);
- *інформативність* (укладання змісту, що передає події, факти, процеси, міркування, переживання тощо);

- *науковість* (об'єктивність, логічність, доступність викладеного матеріалу, доказовість, інтерактивність, модальність, спрямованість на активізацію мислення, умовисновків);

- *максимальна свобода* (свобода думок, дій, добору текстів О. Довженка; свобода читача в спілкуванні з О. Довженком через «Щоденникові записи: нарис-присвяту»);

- *спонукальність і невимушеність* (спонукати читача, «наадресатів» аналізувати написане, усвідомлювати факти, події, поведінку людей, суспільства, доби, системи, накреслювати завдання, пошукувати себе, ділитися думками, досвідом, осмисленими інтенціями, доходити висновків);

- *діалогічність* (з автором, із собою, із суспільством; розуміння фактів, подій, висновків тощо);

- *усвідомлення емоційного стану, почуттів того, хто пише, розповідає, спонукає* (цитатій самого О. Довженка, думок відомих особистостей про О. Довженка (І. Андронников, О. Гончар, Л. Джекобс, К. Зелінський, Р. Корогодський, Григорій Косинка, А. Малишко, В. Минко, М. Нагнибіда, П. Непорожній, Д. Павличко, М. Рильський, Г. Рошаль, Ж. Садуль, А. Тарковський, Чарлі Чаплін, С. Юткевич та інші); учителів О. Довженка (Ярина Коваль), друзів Олександра Петровича, з якими познайомився під час перебування в Глухові (Євгенія Грищенко, Анастасія Фурса, Петро Фурса, Сергій Фурса та інші); авторів «Щоденникових записів: нарис-присвяти»);

- *усвідомлення та аналіз емоційного стану того, хто читає*, усно і письмово розмірковує, комунікує з О. Довженком, із його світом, поглядами в майбутнє, із його і своєю епохою;

- *нарисовість, фактографічність* (оповідь про справжні факти, події, процеси, людей);

- *інтроспективність* (зосередженість на внутрішніх переживаннях автора і власних);

- *емоційність, ситуативність, ментальна рефлексія* (авторська свідомість, домінування лексем «самотність», «Україна», що створюють відчуття життєвої ситуації);

- *присвятовість* (присвячено «могутньому», як писав Павло Тичина, Олександрові Довженку);

- *структурованість* (вибудова змісту з акцентом на актуалізації ювілейних подій, проблематики; «відбір головного з лавини вражень»; умисне порушення щоденникової хронології та хронологічна незавершеність; спонука до роздумів, вивчення думок, мислення українців).

Виписані константи, на нашу думку, можуть бути переконливими доказами того, що дискурс щоденника (як специфічна мовно-мовленнєва система і структура з ознаками мемуаристики, автобіографічності, естетичної цілісності, інтенційної відвертості, пізнавальності, достовірності, художнього домислу, ектралінгвістичності) спроможний розширити межі функціональних стилів, зокрема відображати особливості науково стилю (науково-популярного, науково-навчального підстилів), а не лише бути суперечливо уналежненим дослідниками до епістолярного (Л. Кецба, Л. Мацько, О. Мацько, О. Сидоренко, Н. Хараман та інші) чи офіційно-ділового, розмовного, публіцистичного (О. Булах, О. Пономарів, І. Чередниченко та інші) стилів. Розглядати «щоденник» як жанр наукового стилю сьогодні спонукає розвиток когнітивної лінгвістики. Її підходи, принципи, методи роботи з мовно-мовленнєвим матеріалом – це невимушене студіювання мови і мовлення, мовлення і мислення, зафіксованих думок, дискусивних міркувань як основних факторів пізнання й дослідження особистості, суспільства, світу, істини, проєктування майбутнього. Звісно, думка не нова, але вона потребує розгляду через призму майбуття, про що свого часу влучно писав О. Потєбня: «Мова – засіб передавати не так істину вже готову, як відкривати досі невідому <...>. Сила людської думки не в тому, що слово викликає в свідомості колишні сприймання (це можливо і без слів), а в тому, що саме воно спонукає людину користуватися скарбами свого минулого» [7, с. 32; с. 97].

З огляду на означене «Щоденникові записи: нарис-присвяту» окреслено таким змістом:

Ювілейний зачин «До 130-річчя з дня народження Олександра Довженка». **Ювілейний вступ** «Я згадую Глухів і свою романтичну юність». **Основна частина** та її складники:

1. «“Довженко” в поемі проф. А. Новикова».
2. «Олександр Довженко. Його «сучасне завжди на дорозі з минулого в майбутнє» (ключові життєві і творчі віхи О. Довженка)».
3. Рубрики «Для нотаток і роздумів» (For notes and reflections).
4. Власне «Щоденник», нетрадиційно помісячно рубрикований, оскільки розпочинається з *вересня* – ранньої досвітньої зорі народження О. Довженка й завершується *серпнем* – світлим первісним джерелом з’яви на світ (місяцем, що засвідчує народження О. Довженка за іншим стилем).

У такий підхід намагалися презентувати всемасштабність і безсмертність О. Довженка, його месійність, які він засвідчив «нероздільністю життя і мистецтва», та на чому постійно наголошують дослідники. Зосібна А. Малишко, український поет, перекладач, літературний критик, зазначив: «*О. Довженко безсмертний. Він безсмертний тим, що любив свій народ і землю, яка була його коліскою*» [2, с. 315]. Сергій Тримбач, український науковець, кінокритик, кіносценарист, довженкознавець, широке і глибинне відчуття етногенетичності, світобачення О. Довженка передав так: «*За ментальністю Довженко був месією — масштаб його мислення відчував Сталін, тому й загравав з ним. Хоч Олександр Довженко помер у 62 роки, у його день народження можемо сказати, що він вже дожив до 120-ліття (до 130-ліття — уточнення Г. Кузнецова). З його здобутків час не зітер художньої цінності і суспільної значимості*» [8].

У «Щоденнику» перша сторінка нового місяця містить звернення-спонуку до читачів: «*Читаймо, аналізуймо кожну сторінку життя та глибоких помислів О. Довженка. Занотувуймо в цьому «Щоденникові» власні думки, міркування з вірою в перемогу добра, у благородство людської душі, у власні неосяжні можливості в Україні вільній, мирній, щасливій*» [2]. Верхня частина всіх сторінок «Щоденникових записів: нарис-присвяти» – умовно колективом авторів названа «небесною» – на ній цитати О. Довженка – із різних творів, жанрів, і його «Щоденникових записів» зокрема. Добиралися цитати за датами, подіями, зустрічами. Нижня частина всіх сторінок «Щоденникових записів: нарис-присвяти» – умовно означена редакційним колективом як «земна», оскільки її зміст – це життєвий шлях великого генія. Береги сторінок «Щоденникових записів» обрамлені значними, на нашу гадку, щоденними календарними подіями.

Основну частину всіх сторінок видання називаємо «творчою спонукою до спілкування з Олександром Довженком». Приміром, проаналізуємо сторінки, датовані 10–11 вересня: верхня частина шпальт відображає лексико-семантичне поле часу і простору: «*Сучасне завжди на дорозі з минулого в майбутнє, де «Дитинство дивується. Молодість обурюється. Тільки літа дають нам мирну рівновагу і байдужість*» [2, с. 30–31]. Нижня частина «Щоденникових записів: нарис-присвяти» – земні береги – висвітлюють інформацію про народження, про хрещення О. П. Довженка; інформують про те, що «11 вересня 1940 року в кінотеатрах Львова демонструвався фільм О. Довженка «Визволення»» [2, с. 31].

Якщо розгорнемо «Щоденникові записи: нарис-присвяту» на сторінках 24–25 жовтня, простежимо реалізацію семантики концептів «**мистецтво**», «**час**», «**простір**», «**людина**», «**життя**». Вони в міркуваннях О. Довженка про те, що «*... мистецькі твори треба складати в пам’ять мертвих і в ім’я народжених. Тільки таким чином замикатимемо коло, беручи участь у тім, що було, є і буде*» [2, с. 68–69]. На цій же сторінці перегук абстракції із земним: «24 жовтня 1948 року померла мама Олександра Петровича – Одарка Єрмолаївна» [2, с. 68].

Передфінальні сторінки «Щоденникових записів: нарис-присвяти» 28–29 серпня – знову засвідчують народження О. Довженка, а відтак – і безсмертність його як поета в усьому: «*Він поет у думанні, у барвах, у зображенні характеру людини, у погляді на природу, на комаху, на квітку*» [2, с. 332–333]; повістують нам про початок у серпні 1917 року його педагогічної діяльності, коли Олександр Петрович став «учителем 7-го Київського вищепочаткового училища» [2, с. 332].

Умовно заключні сторінки, датовані 30–31 серпня, оповідають читачам про вступ юного О. Довженка на навчання до Глухівського учительського інституту (серпень 1911 року), спонукають усвідомити його призначення: «*Довженко іде по землі як сіяч, щедрою рукою сіючи самоцвіти*» [2, с. 334]. Насіння Довженкових думок рясно сходить і родить, тому в структурі видання немає заключної частини, воно спонукає всіх збирати багатий урожай і засівати повсякчас рідну землю Довженковим добром, бо зсиротілим стає той, хто добра не знає.

«Щоденникові записи: нарис-присвята» репрезентують, на нашу думку, потужний дидактичний та лінгводидактичний потенціал. Матеріалами видання можна послуговуватися як під час опанування здобувачами вищої освіти навчальних дисциплін («Історія української літератури та літературної критики», «Стилістика», «Культура української мови», «Історія української державності та національної культури», «Сучасна українська художня література», «Літературознавство на сучасному етапі», «Сучасна українська літературна мова», «Актуальні проблеми літературознавства», «Виразне читання», «Фонетика»,

«Акцентологія», «Фоностилістика», «Фоносемантика» тощо), так і в процесі проведення літературознавчих, лінгвістичних, історичних, мистецьких, патріотичних та інших культурних заходів.

Поміж сучасних підходів щодо організації роботи з посібником визначено такі: *концептуальний* (розкриття основних стратегій, що визначають місію, мету, завдання посібника; дослідження моделі структури його; визначення слів-концептів та окреслення концептуальної картини тогочасного суспільства, світу О. Довженком, концептуалізація митцем і читачем майбутнього тощо); *антропологічний* (опертя на імператив про те, що людина в суспільстві усвідомлює сутність і святість моральних, матеріальних цінностей, повсякчас взаємодіє із соціумом, із природою, культурою, традиціями; розуміє і правильно вибудовує власне життя та культурно-історичне, енергетико-психологічне, соціальне буття своєї нації; вивисує свою мову, оберігає рідну землю, робить усе, щоб у житті «панувало добро, а не зло»); *інтертекстуальний* (спонукання читачів до глибокого розуміння цитат О. Довженка, до пошуку творчих багатомірностей митця, синкретичних зв'язків між його прозовими, ліричними творами, кінофільмами; до аналізу перегуку його думок із міркуваннями інших письменників, із народними піснями, думами тощо); *комплексний* (поєднання ознак і потенціалу означених вище підходів, змога досліджувати життя і мистецьку багатогранність О. Довженка «сукупно, в нероздільності» (за М. Рильським)).

З огляду на зазначене з майбутніми словесниками є змога на заняттях, приміром, зі «Стилістики» проаналізувати особливості щоденника як жанру, з'ясувати його стильову приналежність, обґрунтувати, що означений жанр може бути складником науково-навчального підстилю, а саме – посібником. До такого висновку передусім зорієнтовують: 1) зміст лексеми «посібник» – «<...> довідкове видання з певної галузі знань» [9, с. 892]; 2) словотвірна модель терміна «посібник» [посо́ба], дериваційний акт якого «Етимологічний словник української мови» пояснює через слово «засіб» зі значеннями «допомо́га», «посо́бник», «посо́бництво», «посо́бити». Основа іменника «засіб» є зворотним займенником «себе», який у староукраїнській мові функціонував в іменникові «собина» із коренем соб- у значенні «власність», «майно», «пожиток», «придбавати», «присвоювати». Префікс за- в похідному слові «засіб» також має значення «придбавання» (запастися, присвоїти тощо). Усталенню утворень «себе – засіб – собина – посібник» сприяла й асоціація з виразом «за собою» (мати певний запас, резерв) [10, с. 239]. Отже, «Щоденникові записи: нарис-присвята» можуть бути уналежені до наукового стилю, адже основна функція видання – опанування життєвого і мистецько-творчого шляху О. Довженка; формування міцного «запасу, резерву» знань про пізнання історії українського народу через його літературу, мову, національні традиції; окреслення кожною особистістю активного поля життєдіяльності; самоствердження в майбутньому, употужнення віри в благородство людської душі, у власні можливості для розбудови вільної, сильної України.

У процесі формування фонетичної компетентності майбутніх учителів української мови та літератури під час опрацювання «Щоденникових записів: нарис-присвята» є змога проаналізувати індивідуальний стиль О. Довженка як письменника, його вправність володіти українським звукописом, відчувати звуковідтінкову, звукосимволічну палітру життя. Окрім цього, майбутні словесники матимуть змогу поглибити знання фонетичних законів української мови, удосконалити вміння розкодовувати стихію національних фонем, звуків, опанувати різні методики навчання фонетики з опертям на тексти, цитаті О. Довженка.

Зокрема, розгорнувши навчальний посібник на першо-друговересневих сторінках, студенти прочитають теплі спогади О. Довженка про навчання в Глухівському учительському інституті в 1911–1914 рр. та зможуть зробити висновок про роль закладу освіти в становленні Довженка як особистості.

01 вересня: «Я згадую Глухів і **свою романтичну юність** <...> *учительський інститут. Він стоїть переді мною, як живий, білий, чистий, з штабовими трояндами і посипаними жовтим піском доріжками садка. Пам'ятаю* домову інститутську церкву, в якій я, 17-річний у той час юнак, стоячи на колінах перед аналоєм на сповіді перед *законовчителем Олександром, відмовлявся від віри в бога <...>. Інститут згадую з любов'ю. Бажаю йому <...> щастя в благородній і великій праці...*».

02 вересня: «Я щасливий, що не **став** злим, що житиму без ненависті й страху, що **збагнув** своє місце на землі» [2, с.22–23].

Після прочитання та осмислення змісту думок О. Довженка, запропонуємо майбутнім словесниками виконати такі завдання:

1. Запишіть тексти фонематичною та фонетичною (розширеною) транскрипціями.

2. Пригадайте відомості про артикуляційну та акустичну характеристику звуків української мови.

На Вашу думку, що є для мовлення важливішим: те, як звуки вимовляють, чи те, як звуки чують і сприймають. Прочитайте вголос записаний фонетичною транскрипцією текст. З опертям на акустичні особливості голосних, приголосних звуків (*вокальність / невокальність, компактність / дифузність, низька тональність / висока тональність, дієзність / недієзність, бемольність / небемольність, переривчастість / непереривчастість, різкість / нерізкість, дзвінкість / глухість*) спробуйте описати

настрій, життєвий тонус О. Довженка, коли він викарбовував свої думки. З'ясуйте власний емпатійний стан семантики аналізованого дискурсу. Під час виконання цієї роботи, послуговуйтеся фоносемантичною думкою О. Потебні про те, що характеристика звука усвідомлюється в утворених словах, але не відразу, оскільки «<...> створення слова дуже складний процес, передусім – це просте відображення почуттів у звукові <...>, потім – усвідомлення звука <...> і народження його внутрішньої форми <...>. Звук є засобом розуміння стану душі того, хто говорить» [7, с. 98–101].

3. У виділених словах простежте співвідношення між буквами, фонемами, звуками (приміром: *любов* – <л'убов> – [л'°уб°о'ю]; *л* – <л'> – [л'°], *ю* – <у> – [у], *б* – <б> – [б°], *о* – <о> – [о], *в* – <в> – [в̣]), зробіть відповідні висновки.

Мета виконання таких завдань: 1) на засадах компаративного методу усвідомити, як передається на письмі фонемний склад слів, речень, текстів (відображення головного вияву фонем) без відтворення мовленнєвим апаратом реального звучання; та як фіксуються особливості звучання звуків, звукосполук, слів, комбінування їх (відображення алофонів фонем, звуків як акустично-артикуляційних елементів з оперттям на фонетичні на орфоепічні закономірності мови); 2) зосередити увагу на тому, що обидві науково-лінгвістичні транскрипції ґрунтуються на окреслених спільних принципах, а саме: а) у процесі транскрибування послуговуються буквами української графіки та додатковими буквами, позначеннями; б) «кожну фонему у фонематичній транскрипції і кожен звук у фонетичній записують як окремий знак; в) для окремих фонем чи звука знаки застосовують послідовно, без зміни їх значень, тобто один і той самий знак позначає ту саму фонему чи той самий звук» [11, с. 6]; 3) практично з'ясувати, як акустична та артикуляційна характеристика звуків, інтегральних, диференційних, опозиційних ознак фонем / звуків впливають на формування семантики слова; 4) спонукати здобувачів освіти до студіювання праці О. Потебні «Думка і мова», у якій автор переконує читача в тому, що «Думка про звук <...> не мине безслідно, вона мимоволі спричинить власне відчуття, процес вимовляння звука <...>. Почуттям і звуком, які є нероздільними (адже без звука не поміченим залишилося б почуття), людина фіксує сприйняте зовні» [7, с. 99–105]. Студіювання «Щоденникових записів: нарис-присвяти» на засадах аналізу звуків як «засобів розуміння стану душі людини» (за О. Потебнею) дасть змогу описати та глибоко вивчити індивідуальний стиль О. Довженка.

Висновки. Отже, сподіваємося, що хронологізована розвідка-життєпис, влучно дібрані цитати-думки великого українського генія, розкриті неосяжною любов'ю до України і водночас «прибиті недолею свого народу», спонукатимуть здобувачів освіти, інших осіб, залюблених у творчість О. Довженка, не лише до перегляду, перечитування, глибокого аналізу, переусвідомлення пророчих помислів Олександра Петровича, а й до невимушеного нотування на сторінках «Щоденникових записів» власних роздумів про сенс життя, про прагнення людської душі до сонячної високості, до висловлення О. Довженкові вдячності за змогу насолоджуватися його вивершеним українським словом. Усвідомлена робота зі змістом видання употужнить віру кожного в перемогу миру, добра, у щасливу будучину України.

Українським словом і незламним духом виборюймо й виписуймо сторінки щасливого, непереможного й мирного життя в Україні разом! Пишаймося геніями свого народу, усвідомлено возвеличуймо й вивищуймо найцінніше – людину, життя, мир, добро, красу, простір, мистецтво, творчість, народ, рідну землю, рідну мову, українську великодержавність!

Досліджуймо ці константи в наукових працях.

Список використаної літератури

1. Довженко О. Твори: в 5 т. Т. 4. Київ : Дніпро, 1965. 355 с.
2. Щоденникові записи: нарис-присвята (науково-популярний і навчально-пізнавальний посібник за життєписом О. П. Довженка) / Г. П. Кузнецова, О. І. Курок, А. О. Новиков, Н. В. Троша, В. Й. Гриневич, О. І. Земка / за заг. ред. Г. П. Кузнецової, О. І. Курка, А. О. Новикова. Вид. 2-ге, доопрацьоване, доповнене. Суми : Видавничий будинок «Еллада», 2024. 340 с.
3. Довженко О. Твори: в 5 т. Т. 1. Київ : Дніпро, 1964. 380 с.
4. Довженко О. Зачарована Десна. Україна в огні. Щоденник (1941–1956). Київ : Веселка, 1995. 576 с.
5. Хараман Н. Специфіка структури та стилістичні особливості жанру щоденника. *Система і структура східнослов'янських мов*. 2017. Випуск 12. С. 263–273. URL: <https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/19398/Kharaman%20N.%20A..pdf?sequence=1&isAllowed=y> (дата звернення: 18.10.2024).
6. Мацько Л. Зачарований словом. URL: <http://kulturamovy.univ.kiev.ua/KM/pdfs/Magazine46-47-5.pdf> (дата звернення: 18.10.2024).
7. Потебня О. Мысль и язык. Харьков: Типографія Адольфа Дарре, 1892. 230 с. URL: https://shron3.chtyvo.org.ua/Potebnia_Oleksandr/Mysl_i_yazyk_ros.pdf (дата звернення: 20.10.2024).
8. Тримбач С. «За ментальністю Довженко був місяцю...». *Урядовий кур'єр*. URL: <https://ukurier.gov.ua/uk/articles/sergij-trimbach-za-mentalnistyu-dovzhenko-buv-mesi/> (дата звернення: 20.10.2024).
9. Великий тлумачний словник сучасної української мови / гол. ред. В. Т. Бусел. Київ, Ірпінь : ВТФ «Перун», 2003. 1440 с.

10. Етимологічний словник української мови: у 7 т. / гол. ред. О. С. Мельничук. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. Київ: Наукова думка, 1985. Т. 2. 573 с. URL: http://history.org.ua/LiberUA/EtSIUkrM_1985/EtSIUkrM_1985.pdf (дата звернення: 20.10.2024).

11. Сучасна українська мова: Фонетика. Фонологія. Орфоепія. Графіка: Практикум: навч. посіб./ за ред. М. М. Фащенко. Київ: ВЦ «Академія», 2010. 176 с.

PAGES OF «DIARY ENTRIES: A DEDICATION ESSAY» (FOUNDATIONAL PRINCIPLES, GENRE-FORMING CONSTANTS, LINGUODIDACTIC ASPECT)

Kuznetsova Halyna

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Ukrainian Language,
Literature and Teaching Methods Department

Oleksandr Dovzhenko Hlukhiv National Pedagogical University

Introduction. *This article explores the conceptual framework underlying the creation of the popular science and educational manual «Diary Entries: A Dedication Essay». This manual is dedicated to two significant anniversaries: the 150th anniversary of Oleksandr Dovzhenko Hlukhiv National Pedagogical University, and the 130th anniversary of the birth of O. P. Dovzhenko, a prominent Ukrainian writer, artist, filmmaker, educator, and philosopher. In a time of unprecedented challenges and uncertainty, coupled with steadfast belief in victory and a peaceful future, the university's academic community remains committed to studying Dovzhenko's diverse creative legacy. The study emphasises the importance of a comprehensive and conceptual approach to analysing his artistic works.*

Purpose. *The purpose of this study is to present the rationale for creating «Diary Entries: A Dedication Essay.» This manual integrates elements of popular science and educational material, celebrating the significant anniversaries of Oleksandr Dovzhenko Hlukhiv National Pedagogical University and O. P. Dovzhenko. The study conducts a scholarly analysis of the manual's content, identifying its foundational principles, genre-defining constants, ideological pillars, and key conceptual categories. Additionally, it outlines the publication's lexicon, semantic field, educational objectives, and linguodidactic orientation.*

Methods. *Theoretical methods were used to analyse literary, journalistic, linguistic, and educational sources, while justifying scholarly perspectives on Dovzhenko's role in shaping Ukraine's identity as an independent state. Empirical methods involved gathering stakeholders' feedback to assess the necessity of the manual. Observational techniques were used to examine linguistic materials, which informed the development of a methodological framework for integrating the manual into higher education pedagogy.*

Results. *Analysis provides an in-depth examination of «Diary Entries: A Dedication Essay», focusing on its foundational principles, genre-defining constants, stylistic features, and conceptual categories. The study describes the manual's structure, emphasises its linguodidactic potential, and introduces modern educational approaches for its application. Examples of exercises designed to explore phonetic, stylistic, and semantic features of Dovzhenko's intertextual expressions are provided, with a particular focus on developing professional competencies in future language and literature educators.*

Originality. *The development of «Diary Entries: A Dedication Essay» represents a novel scholarly contribution. For the first time, a manual combining popular science and educational content has been created to commemorate both the 150th anniversary of Oleksandr Dovzhenko Hlukhiv National Pedagogical University and the 130th anniversary of O. P. Dovzhenko. The manual's role in fostering professional competencies in future teachers specialising in Ukrainian language and literature is thoroughly substantiated.*

Conclusion. *Future research should continue to examine the life and artistic legacy of O. P. Dovzhenko using comprehensive and personality-centred methodologies. Particular attention should be paid to the integration of his works into modern educational practices, fostering a deeper understanding of his contributions among students and scholars. Expanding interdisciplinary approaches could also offer new insights into the cultural, philosophical, and artistic dimensions of his legacy, further enriching Ukrainian and global scholarship.*

Key words: *Oleksandr Dovzhenko, «Diary Entries: A Dedication Essay,» genre, academic style, principles, diary concepts, linguodidactic potential.*

References

1. Dovzhenko, O. (1964). *Tvory: v 5 t.* [Works: in 5 vols.]. Kyiv: Dnipro. [in Ukrainian].
2. Dovzhenko, O. (1965). *Tvory: v 5 t.* [Works: in 5 vols.]. Kyiv: Dnipro. [in Ukrainian].
3. Kuznetsova, H. P., Kurok, O. I., Novikov, A. O., Trosha, N. V., Hrynevych, V. Y., & Zemka, O. I. (2024). *Shchodennykovi zapysy: narys-prysviata (naukovo-populiarnyi i navchalno-piznavalnyi posibnyk za zhyttiepysom O. P. Dovzhenka) [Diary entries: an essay-dedication (popular science and educational guide to the life of O.P. Dovzhenko)].* Sumy: Vydavnychi budynok «Ellada». [in Ukrainian].
4. Dovzhenko, O. (1995). *Zacharovana Desna. Ukraina v ohni. Shchodennyk (1941–1956) [Enchanted Desna. Ukraine on fire. Diary (1941–1956)].* Kyiv: Veselka. [in Ukrainian].

5. Kharaman, N. (2017). Spetsyfika struktury ta stylistychni osoblyvosti zhanru shchodennyka [The specific structure and stylistic features of the diary genre]. *Systema i struktura skhidnoslovianskykh mov — System and structure of East Slavic languages*, 12, 263–273. URL: <https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/19398/Kharaman%20N.%20A..pdf?sequence=1&isAllowed=y> [in Ukrainian].
6. Matsko, L. (n.d.). Zacharovanyi slovom [Fascinated by the word]. URL: <http://kulturamovy.univ.kiev.ua/KM/pdfs/Magazine46-47-5.pdf> [in Ukrainian].
7. Potebnia, O. (1892). Mysl i yazyk [Thought and language]. Kharkiv: Typohrafiia Adolfa Darre. URL: https://shron3.chtyvo.org.ua/Potebnia_Oleksandr/Mysl_i_yazyk_ros.pdf [in Ukrainian].
8. Trimbach, S. (2014). Za mentalnistiu Dovzhenko був mesiieiu... [Dovzhenko was a messiah by mentality...]. *Uriadovyi kurier — Governmental courier*. URL: <https://ukurier.gov.ua/uk/articles/sergij-trimbach-za-mental> [in Ukrainian].
9. Busel, V. T. (Eds.). (2003). Velykyi tлумachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy [Great Explanatory Dictionary of the Modern Ukrainian Language]. Kyiv, Irpin: VTF «Perun». [in Ukrainian].
10. Melnychuk, O. S. (1985). Etymolohichnyi slovnyk ukrainskoi movy: u 7 t. [Etymological Dictionary of the Ukrainian Language: in 7 volumes]. (2nd vol.). Kyiv: «Naukova dumka». URL: http://history.org.ua/LiberUA/EtSIUkrM_1985/EtSIUkrM_1985.pdf [in Ukrainian].
11. Fashchenko, M. M. (2010). *Suchasna ukrainska mova: Fonetyka. Fonolohiia. Orfoepiia. Hrafika: Praktykum: navch. posib. [Modern Ukrainian language: Phonetics. Phonology. Orthoepyny. Graphics: Workshop: textbook]*. Kyiv: VTS «Akademiia». [in Ukrainian].

Отримано редакцією 26.11.2024 р.

УДК 378.011.3-051:373.2]:81.161.2'271

DOI: 10.31376/2410-0897-2024-3-56-42-49

КУЛЬТУРА МОВЛЕННЯ ЯК СКЛАДНИК ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ВИХОВАТЕЛІВ ЗАКЛАДІВ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ

Данильченко Ірина Григорівна

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри дошкільної педагогіки і психології
Глухівський національний педагогічний університет імені Олександра Довженка

e-mail: irinadanulchenko1@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-5406-7062

У статті окреслено проблему формування комунікативної компетентності в майбутніх педагогів загалом та вихователів закладів дошкільної освіти зокрема; акцентовано увагу на важливості культури мовлення майбутнього вихователя для формування в нього комунікативної компетентності; репрезентовано можливості використання дисциплін мовного спрямування в процесі формування комунікативної компетентності майбутніх вихователів закладів дошкільної освіти. Розкрито особливості формування комунікативної компетентності в майбутніх фахівців дошкільної освіти під час лекційних і практичних занять під час опанування ними дисциплін мовного спрямування. Запропоновано перелік завдань самостійної роботи з дисциплін «Українська мова (за професійним спрямуванням)», «Дошкільна лінгводидактика», «Культура мовлення та виразне читання з дитячою літературою», спрямованих на формування комунікативної компетентності.

Ключові слова: компетентність, професійна компетентність, фахова підготовка майбутнього вихователя, комунікативна компетентність, комунікативна компетентність вихователя, культура мовлення, культура мовлення вихователя.

Постановка проблеми. Мовний і мовленнєвий розвиток особистості дитини значною мірою залежить від дорослого, адже саме його слово виступає основним провідником усієї інформації, яку засвоює вона в дошкільному віці. У сучасному суспільстві, переповненому інтернетом, цифровими медіа, зокрема доступом до смартфонів, планшетів і комп'ютерів діти постійно перебувають у віртуальному середовищі, де відео та зображення домінують над спілкуванням з однолітками, дорослими. Саме в закладі дошкільної освіти у процесі спілкування діти пізнають цілісність і розмаїття природного, предметного і соціального світів, у них формується і розкривається їх внутрішній світ, вони засвоюють культурні цінності українського народу та стають активними учасниками взаємодії у системі «дитина-дитина», «дитина-дорослий».

Вихователь виступає активним суб'єктом спілкування: передає та приймає інформацію від дітей, батьків, колег, установлює контакти з ними, будує взаємовідносини на основі діалогу, розуміє і сприймає внутрішній світ дитини, прагне до максимальної реалізації здібностей кожного дошкільника та забезпечення його емоційного комфорту в освітньому процесі. А тому важлива в процесі фахової підготовки майбутніх вихователів у закладі вищої освіти сформувати у них комунікативну компетентність.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз наукових досліджень свідчить, що формування окремих складників професійної компетентності педагога відображено у працях І. Беха, Н. Бібік, Л. Бірюк,